

*Ірина Трегубова,
керівник гуртка «Барвінок», керівник гуртка-методист
Комунальний заклад ЦДЮТ №1 Харківської міської ради*

*Дмитро Трегубов
доцент кафедри спеціальної хімії та хімічної технології
Національний університет цивільного захисту України*

Використання показників розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах гуртка

Концепція розвитку гуманітарної сфери України визначає як найвищу цінність людину. Тому приділяється увага гармонійному розвитку особистості, вихованню освіченої людини з розвинутим мисленням, пам'яттю, уявою, здатністю до ефективних дій за складних умов сучасності. Відповідно, освітні закони України наголошують на необхідності створення оптимальних передумов для всебічного розвитку особистості, виховання та навчання громадянина на засадах загальнолюдських і національних цінностей, науковості і системності знань, їх цінності для соціального становлення людини, гуманізації та демократизації освітнього середовища. Сучасна парадигма освіти пропонує для кожної її ланки формування системи компетанцій, які передаються дитині та стануть накопичувальним результатом навчання. Тобто вибір завдань для здійснення навчального процесу визначається поставленою метою [1]. Водночас, ця мета визначає вибір форм, засобів та умов реалізації освітнього процесу. Проміжною визначальною ланкою між метою та процесом добору завдань є вибір системи показників, за якими організується навчання (шляхи, методи, прийоми, способи навчання) та відстежується його результат.

Однією з найважливіших компетентностей людини можна назвати «вміння вчитися» [2], що потребує формування певних творчих та «технічних» здібностей. Така здатність повинна бути розвинута у дитини ще до школи, щоб згладити та полегшити адаптаційні процеси у першому класі. Відповідні положення було враховано при створенні навчальної програми розвитку дитини дошкільного віку в умовах гуртка «ОПАЛ» [3]. Під «технічними» здібностями розуміємо опанування необхідним «інструментальним» набором навичок роботи, що необхідні у процесах навчання. Без опанування цим набором дитина не зможе реалізувати власні ідеї. Однак, щоб ці ідеї в дитини з'явилися потрібний специфічний набір методик навчання та зворотного зв'язку на підставі певних показників розвитку творчих здібностей. Такий підхід повинен сформувати особистість з активним діяльним ставленням до оточуючого світу.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні необхідності розвитку усіх складових інтелекту людини, пошуку шляхів такого розвитку та у висвітленні практичних аспектів відповідного педагогічного процесу.

У зоні інтересу знаходиться пошук балансу між традиційним навчанням за схемою навчального плану та формами розвиваючого навчання. З цього приводу можна згадати думку В. Сухомлинського про те, що дитина є активною і самодіяльною особистістю, яка не «вчиться на дорослого» (на що схожа традиційна освіта), а живе повноцінним життям (що намагаються врахувати розвиваючі методики). При цьому необхідно не забувати про фізичні та психологічні особливості кожної особистості та необхідність наступності різних вікових ланок освіти [4, 5].

Ще на початку ХХІ ст. було відмічено, що альтернативні тенденції навчання стануть провідними та замінять традиційне навчання або інтегруються з ним [6]. Багато з видів альтернативних методик навчання можна трактувати як розвиваючі. Під *розвиваючим*, у широкому сенсі, можна розуміти низку педагогічних технологій: проблемне навчання, вальдорфське [7],

за Монтесорі [8], за принципами конфліктології, саме розвиваюче [9], метод проектів [10], STEM-освіта та її варіанти [11]. За таких методик змінюється мета навчання та порядок засвоєння навчального матеріалу. Схема навчання наближається до механізмів інтеріоризації практичного досвіду: не від теорії до практики та навичок, а від практичних аспектів особистісного досвіду до розуміння теорії та набуття навичок. Педагог, при цьому, виконує роль зв'язуючого механізму та каталізатора процесів інтеріоризації. Досягається повніше усвідомлення навчального матеріалу та здатність до творчого застосування набутих знань та навичок до нових умов, які виходять за межі вивченого матеріалу.

Але розвиваюче навчання частіше використовують не як загальну систему розвитку людини, а задля вузькоспеціалізованого формування музикальних, мовленнєвих, природознавчих та інших здібностей [9, 12]. Тим не менш, таку систему можна розглядати і як таку, що може надати людині загальну соціалізацію та адаптаційні здібності для пристосування до умов, що змінюються, та для діяльності у нестандартних ситуаціях. Адаптаційна спрямованість педагогічного процесу за рахунок розвиваючої схеми навчання дозволяє поєднати такі напрямки розвитку особистості як загальноосвітній, інтелектуальний та творчий. Можна виділити здібності людини, шляхи та результат їх формування в умовах інтеграції певних освітніх напрямків: 1) гуманістичне виховання – цілеспрямованість, толерантність, адекватність дій, духовне здоров'я; 2) знання соціальних інститутів – вміння захищати власні інтереси, соціальна грамотність; 3) Розслаблення, концентрування, споглядання – здатність при необхідності відокремлювати волю, думки, емоції, дії одне від одного, емоційна та психічна врівноваженість. 4) розвиток творчих здібностей. 5) виховання відкритості пізнанню – обізнаність у сферах поточної та найближчої майбутньої діяльності; 6) розвиток складових загального інтелекту; 7) комп'ютерна грамотність; 8) виховання координації, міцності – основи самозахисту, здорового харчування, фізичне здоров'я; 9) комунікативні здібності – здатність до продуктивного спілкування з повагою до співрозмовника; 10) технічна грамотність; 11) сенсорна чутливість, увага до дрібного.

Головним аспектом розвиваючого навчання є розвиток здібностей людини з інтенсивним зворотним зв'язком, як за допомогою самоконтролю учня, так й за участю вчителя. Роль вчителя при цьому полягає у допомозі в опануванні знаннями і вміннями, що лежать у зоні найближчого розвитку учня, у якій й відбувається інтеріоризація – перевід зовнішнього знання в якість внутрішнього. При цьому сумісна робота вчителя та учня починається, коли учень опиняється перед конкретною проблемою і сам визначає задачу пошуку, після чого пошук невідомого рішення відбувається сумісно. Знання, що базується на традиційній системі освіти, власними засобами не може бачити себе ззовні, а розвиваюче – постійно перевіряє само себе і може більш швидко звільнитись від помилок. Таким чином, розвиваюче навчання може створити в людини здатність постійного перегляду відповідності власного рівня знань, навичок, здібностей зовнішнім умовам та задачам і, відповідно, виникає можливість більш швидкого реагування на їх зміну та продуктивної адаптації людини до них.

Адаптаційні механізми частіше реалізуються шляхом інтеріоризації, лише іноді – через раціональне усвідомлення, тобто саме розвиваюче навчання є природним шляхом пристосування до нових умов, а відповідно й навчання. З цього випливає, що лише за розвиваючого навчання учень оволодіває узагальнюючою стратегією, готовністю до сприйняття досвіду інших людей, нового та незвичного. Таке навчання виховує врівноважену здатність людини до адаптації, високий рівень її розумових, творчих, професійних здібностей, надає інтелектуальний і психологічний ресурс, який дозволяє знаходити рішення у ситуаціях невизначеності.

Конструктивна активність людини у ставленні до оточуючого світу та здатність адаптуватися формуються у дитини з розвитком творчих здібностей. Контроль стану розвинутих здібностей вихователь проводить за показниками творчих та «технічних» здібностей: гнучкість, швидкість, оригінальність, сміливість, точність мислення, допитливість, моторика руки, сенсорна чутливість, окомір, точність орієнтації в просторі, пам'ять. В процесі аналізу розвитку здібностей дитини контролюється врівноваженість рівня за кожним з даних показників та добираються завдання для відповідної корекції. Показником успішності

виховання дитини є не рівень показника, а позитивна зміна рівня показника. Тобто навчання кожної дитини здійснюється на доступному для неї рівні. Основним результатом навчання для дітей дошкільного віку є не набуття певних знань, а оволодіння компетенцією «вміння вчитися», здатністю конструювати, творчо мислити, швидко приймати рішення, а також – набуття стану адаптованості у освітньому процесі,

Для характеристики розумових здібностей людини використовують термін «загальний інтелект», який можна розуміти як сукупність креативності та саме інтелекту. Відзначають, що для вільного володіння якоюсь інформацією нам потрібен когнітивний ресурс інтелекту і, як його частина, вільний функціональний надлишок, який формується відповідним тренуванням. Розмір цього надлишку визначає також й можливість виконувати водночас декілька робіт. Для вільної адаптації у суспільстві нам необхідний функціональний надлишок як в області інтелекту, так і креативності. Тому розвиток людини повинен будуватися за показниками, які охоплюють обидва боки загального інтелекту. Необхідність розвитку як звичайного інтелекту, так і творчих здібностей пояснюється ще й тим, що діти з високими показниками саме інтелекту часто не демонструють творчих здібностей, оскільки відчувають страх перед кроком в невідоме. В той же час, креативність є ненадійним показником, оскільки майже всі діти мають «наївний» рівень її розвитку, коли вони ще не засвоїли соціальні межі. Надалі ця креативність втрачається. Спроби в цьому віці її розвинути, як правило не дають позитивних результатів. Крім того, розвинута креативність не завжди пов'язана з продуктивним процесом. В той же час, інтелектуально розвинуті діти з низькими показниками креативності добре піддаються її розвитку і досягають рівня «культурної» креативності.

Існує багато систем оцінювання рівня розвитку загального інтелекту, які містять до 30 параметрів [13]. Але достатньою виявляється система з шести показників, див табл.1, що використано у навчальній програмі «ОПАЛ» [3]. Їх, в свою чергу, можна систематизувати у три групи по дві пари. В кожну пару потрапляє інтро- та екстравертно- направлений показник (характеризують здатність оперувати як наявним знанням, так і невідомим). Така система дозволяє проводити врівноважений добір завдань для процесу навчання та встановити, за яким напрямком даному учню потрібно докласти додаткових зусиль.

Таблиця 1. Показники розвитку загального інтелекту

Згрупований показник	Інтровертний показник		Екстравертний показник	
	показник	характеристика	показник	характеристика
<i>Динамічність мислення</i>	Швидкість	Продуктивність інтелекту	Гнучкість	Не зацикленість інтелекту
<i>Творче мислення</i>	Оригінальність	Бачення прихованих зв'язків	Сміливість	Створення нових зв'язків
<i>Обґрунтованість мислення</i>	Точність	Відображальна адекватність світосприйняття	Допитливість	Відкритість до сприйняття нового
Загальний інтелект	Звичайний інтелект		Креативність	

Аналізуючи дані таблиці можна зробити висновок, що є здібності, які базуються на здатності оперувати відомим (точність, оригінальність, швидкість мислення); а є ті, що засновані на відкритості до сприйняття нового (допитливість, сміливість, гнучкість мислення). Першу групу показників можна співвіднести зі звичайним інтелектом, другу – саме з творчими здібностями людини, які разом і складають загальний інтелект. Пари показників «точність-допитливість», «оригінальність-сміливість», «швидкість-гнучкість» дозволяють характеризувати врівноваженість розвитку здібностей людини. Відповідно до цього визначені згруповані показники «обґрунтованість мислення», «творче мислення», «динамічність мислення». Цікавим результатом аналізу даних таблиці є те, що творчий елемент міститься й у роботі звичайного інтелекту. І навпаки, можна сказати, що як інтелект, так і креативність реалізуються через творчість. Наведені послідовності: точність-оригінальність-швидкість та допитливість-сміливість-гнучкість показують генетичний зв'язок показників у кожній групі. Таким чином, обрана група показників відповідає всім вимогам для різнобічного тестування людини та дозволяє обирати індивідуальні напрямки для врівноваженого розвитку

загального інтелекту й для добору відповідних завдань.

Під час роботи розвиваючого дошкільного гуртка за навчальною програмою «ОПАЛ» спочатку було проведено 4 тестуючо-розвиваючих заняття, які містили по чотири вправи і охопили всі шість показників розвитку загального інтелекту. Оцінювання виконаних тестів проводилося за трибальною системою: завдання не виконано – «0», виконано частково – «1», виконано повністю – «2». Результати тесту дозволяють поділити учнів на групи з відповідним рівнем необхідності надання додаткового розвиваючого матеріалу.

У таблиці 2 наведено результати тесту як середній бал за кожним з шести обраних показників та як середній бал за згрупованими показниками та для загального інтелекту. За показниками врівноваженості розвитку визначали також співвідношення балів менш розвинутого згрупованого показника до балів більш розвинутого.

Таблиця 2. Результати тестування врівноваженості розвитку творчих здібностей дітей*

Учень	Звичайний інтелект		Творчі здібності		Загальний інтелект, бали	Врівноваженість розвитку		
						**	бали	згрупований показник
1.	Ш	0,75	Г	0	0,7	0	0,38	Динамічність мислення
	О	1	С	1		1,0	1,0	Творче мислення
	Т	0,67	Д	0,75		0,89	0,71	Обґрунтованість мислення
	0,81		0,58					
2.	Ш	1,0	Г	0	0,5	0	0,5	Динамічність мислення
	О	0	С	0		0	0	Творче мислення
	Т	1,0	Д	1,0		1,0	1,0	Обґрунтованість мислення
	0,67		0,33					
3.	Ш	0,5	Г	1,5	1,1	0,33	1,0	Динамічність мислення
	О	1,0	С	1,0		1,0	1,0	Творче мислення
	Т	1,33	Д	1,25		0,94	1,29	Обґрунтованість мислення
	0,94		1,25					
4.	Ш	1,5	Г	1,0	1,21	0,67	1,25	Динамічність мислення
	О	1,0	С	1,0		1,0	1,0	Творче мислення
	Т	1,0	Д	1,75		0,57	1,38	Обґрунтованість мислення
	1,17		1,25					
5.	Ш	1,67	Г	2,0	1,56	0,84	1,84	Динамічність мислення
	О	1,0	С	1,0		1,0	1,0	Творче мислення
	Т	2,0	Д	1,67		0,84	1,84	Обґрунтованість мислення
	1,56		1,56					
6.	Ш	1,5	Г	1,0	1,25	0,67	1,25	Динамічність мислення
	О	1,0	С	1,0		1,0	1,0	Творче мислення
	Т	1,5	Д	1,5		1,0	1,5	Обґрунтованість мислення
	1,33		1,17					
7.	Ш	1,25	Г	1,0	1,63	0,8	1,13	Динамічність мислення
	О	2,0	С	2,0		1,0	2,0	Творче мислення
	Т	2,0	Д	1,5		0,75	1,75	Обґрунтованість мислення
	1,75		1,5					
8.	Ш	1,67	Г	2,0	1,86	0,84	1,84	Динамічність мислення
	О	2,0	С	2,0		1,0	2,0	Творче мислення
	Т	2,0	Д	1,5		0,75	1,75	Обґрунтованість мислення
	1,89		1,83					

* - сірим кольором позначені напрямки для докладання зусиль даним учнем для врівноваженого розвитку;

** - відношення менш розвинутого показника до більш розвинутого, показує розбіжність за врівноваженістю розвитку пари показників.

Відповідно до проведеного аналізу результатів тесту, учням пропонуються розвиваючі домашні завдання за трьома рівнями в залежності від кількості балів : початковий – 0–0,5 балів; розвиваючий – 0,5–1,5 бали; творчий – 1,5–2 бали. Тобто, завдання обираються таким чином, щоб розвиток дитини проходив у зоні найближчого розвитку (за концепцією розвиваючого навчання). Можливо за результатами таких тестів змінювати і склад гурткових

груп та відповідно добирати завдання на заняття як групові корекційно-розвиваючі або як групові загально-розвиваючі. Для забезпечення врівноваженого розвитку загального інтелекту дитини надаються інтегровані завдання, які поцілені на розвиток або складової загального інтелекту (інтеграція по трьох показниках), або якогось з рівнів врівноваженості розвитку (інтеграція по двох показниках).

Наприклад: учень №1 має занижені творчі здібності і динамічність мислення. Добираємо завдання для врівноваження його розвитку.

Завдання №1 (на динамічність мислення). Спрямовано на інтегрований розвиток швидкості та гнучкості мислення. Рівень завдання – початковий, з послідовним ускладненням вправ:

А) Побудова синонімічного ряду: стежка – плай – доріжка – дорога – шлях – вулиця – проспект – магістраль – шосе – рокада; прекрасний – чудовий – гарний – красний – славний – красивий – файний; прекрасний – чудесний – чарівний – казковий – надзвичайний.

Б) Побудова синонімічного ряду з пошуком протилежностей: прекрасний (жахливий) – прегарний (поганий) – ідеальний (хибний) – найдосконаліший (допотопний) – найкращий (найгірший);

В) Розсипані загадки: Зі слів розташованих на окремих картках, скласти загадку і розгадати її: «косою, косити, неможна, Якою?» (дівочою).

Г) Розсипані загадки + зайве слово. Серед карток зі словами, які разом складають текст загадки, знайти зайву картку. Далі, як в попередньому завданні: «довгі, куций, невеликий, сам, літак, вуха, зріст, на, хвіст?» (заєць).

Завдання №2 (на творчі здібності). Спрямовано на інтегрований розвиток допитливості, сміливості та гнучкості мислення. Рівень завдання – розвиваючий, з послідовним ускладненням вправ:

А) Відгадай протилежні значення: пропонуються слова, для яких необхідно підібрати протилежні значення: війна –...; вода –...; холодно – ...; з'явитися – ...; вхід - ...; свіжий -...

Б) Відгадай задумане слово: пропонуються слова, до яких необхідно підібрати протилежності і за ними спробувати відгадати задумане слово: корінь – ... (дерево), сонячно – ... (злива). Задумане слово: «фонтан».

В) Знайди слово: пропонується, враховуючи логічні зв'язки, дібрати протилежні значення і завершити таблицю:

війна ...? (мир)	солдат ...? (лікар)	зброя ...? (життя)
ворог ...? (друг)	супротивник ...? (партнер)	брат ...? (сестра)
дорослий ...? (дитина)	чоловік ...? (жінка)	хлопчик ...? (дівчинка)

За допомогою наведеного прикладу добору завдань досягається акцент на розвиток гнучкості мислення, яка сама по собі в даного учня потребує початкового рівня завдань. Але за рахунок інтегрованості завдань можна підвищити їх рівень складності, спираючись (в даному випадку) на розвинуте творче мислення.

Суттєве відставання від рівня групи має й учень 2, але вже за показниками творчого мислення, що потребує добору відповідних індивідуальних завдань та застосування індивідуалізованого підходу під час занять, що в першу чергу проявляється у виконанні загальних завдань на доступному рівні. Робота з учнями 1 та 2 проводиться на межі з інклюзією. В багатьох випадках для більш повного їх залучення до навчального процесу було б бажаним присутність другого педагога. Це свідчить про наближення процесу навчання у групах, що характеризуються різним рівнем формування творчих та «технічних» здібностей, до інклюзивних груп. З одного боку не можна лишати дітей можливості навчання у групах, що дає додатковий педагогічний ефект, з іншого боку існує максимальний діапазон розбіжності здібностей дітей, який ще дозволяє проводити ефективно навчання одним педагогом.

Таким чином, у даній роботі проведено систематизацію відомих показників розвитку творчих здібностей та виділено три напрямки для розвитку та контролю розвитку творчих здібностей за парами інтровертно та екстравертно спрямованих показників: динамічність мислення (гнучкість та швидкість мислення), творче мислення (оригінальність та сміливість

мислення), обґрунтованість мислення (точність мислення та допитливість). З іншого боку інтровертні показники дозволяють слідкувати за розвитком звичайного інтелекту, а екстравертні – за розвитком креативності. Розроблена система врахування систематизованих показників творчих здібностей дозволяє більш ефективно добирати індивідуальні завдання для зрівноваженого розвитку здібностей дитини, що можна більш повно реалізувати в умовах гурткового навчання.

Список використаних джерел

1. Трегубова І.М. Принципи добору завдань для зрівноваженого розвитку творчих здібностей. *Проблеми підготовки викладачів до здійснення завдань сучасної освіти. Збірник наукових праць*. Харків: Стиль-издат. 2006. С. 155–166.
2. Трегубова І.М., Трегубов Д.Г. Підвищення ефективності формування компетенції «вміння вчитися» у позашкільному навчальному процесі. *Международная научно-теоретическая конференция «Приоритеты развития современного образования: теория, методология, практика»*. Х.: НУА, 2014. С. 167–175.
3. Трегубова І.М. Авторська програма інтегрованого курсу розвитку здібностей дітей дошкільного віку в умовах гуртка «ОПАЛ». Х.: Оперативна поліграфія, 2011. 160 с.
4. Пантюк Т.І. Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945–2017 рр.): дис. на здобуття наук. ст. д-ра пед. наук: 13.00.01. ДДПУ ім. І. Франка. Дрогобич, 2018. 504 с.
5. Трегубов Д.Г., Трегубова І.М. Наступність у викладанні природничих дисциплін на прикладі хімії на різних рівнях освіти. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі: XXIV міжнародна НПК «Каришинські читання»*. Полтава: ПНПУ, 2017. С. 288–290. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/5982>.
6. Медвідь Л. Національна освіта незалежної України: тенденції, проблеми. *Початкова школа*. 2002. №1. С. 1–4.
7. Іонова О.М. Евритмія і малювання форм у вальдорфській школі. *Рідна школа*. 1999. №11. С. 54.
8. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. К.: Генеза, 1999. 368 с.
9. Старагіна І., Чеснокова О. Особливості мовленнєвого розвитку дитини в системі розвиваючого навчання. *Початкова школа*. 2002. №3. С. 51–53.
10. Крутій К., Грицишина Т. STREAM-освіта дошкільнят: виховуємо культуру інженерного мислення. *Дошкільнє виховання*. 2016. № 1. С. 3–7.
11. Тадеуш О.М. Метод проектів як форма продуктивного навчання студентів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2017. №29. С. 142–146.
12. Ілляшенко Т. Про готовність дітей до шкільного навчання. *Початкова школа*. 2002. №3. С.69–72.
13. Волощук І.С. Методи розвитку творчих здібностей. *Початкова школа*. 1998. № 3, № 6. С.29–51.